

ODKRIVANJE RAZNOVRSTNOSTI FENOMENA DEDIŠČINE V SODOBNOSTI IN VLOGA SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V TEM PROCESU

Inja Smerdel

205

Prihajam iz muzeja¹, in mislim, da vsi vemo, kaj v muzejih delamo: zbiramo, ohranjamo, dokumentiramo, raziskujemo in na različne načine predstavljamo izročeno dediščino; v Slovenskem etnografskem muzeju materialno kulturno dediščino vsakdanjih in prazničnih načinov življenja ter nesovno dediščino znanj, vrednotenj, tehnik, modrosti in ustvarjalnosti v slovenskem etničnem prostoru, v diaspori in drugod. (SEM je osrednja, nacionalna etnološka muzejska ustanova s slovenskimi in zunajevropskimi zbirkami s področij materialne, socialne in duhovne kulture.)

Zato vas verjetno ne bo presenetila moja “pobožna” trditev, da so muzeji tista bistvena, temeljna torišča ohranjanja dediščine; da so svojstveni laboratoriji spomina, fenomena “preteklosti v prihodnosti”.

In čeprav smo na tem področju zares temeljne ustanove, nikakor nismo edini. V tem pogledu obstaja neverjetno pisana paleta ustanov, družbenih skupnosti, društev in posameznikov; prireditelj, demonstracij, razstav in podobnih dejavnosti, ki so posebej v zadnjem poldrugem desetletju v Sloveniji postale tako številne in vsakdanje, da se njihove prisotnosti zaveš šele takrat, ko jih začneš odkrivati, opazovati, razvrščati ...

Pri poskusu² odkrivanja, **kdo** so ti subjekti, **kaj in kje** to počnejo, ter ugotavljanja, **zakaj** na tak ali drugačen način ohranjajo dediščino – so se izoblikovale naslednje ugotovitve:

Najprej o tem, **KDO** so ti subjekti:

I. v okviru institucij in družbenih skupnosti:

na ravni države, v okviru stroke

- SEM (in drugi nacionalni muzeji)

¹ Prispevek je bil predstavljen na letni konferenci Society for Folk Life Studies v Melacu v Bretaniji leta 2004 in objavljen v reviji *Folk Life*, 45 (2006–2007), 101–114 (pod naslovom An Attempt to Identify and Define the Variety of “the Past in the Future”: the Heritage Phenomenon in Slovenia and the Role of the Slovene Ethnographic Museum in this Process).

² Moj poskus temelji na opažanjih iz vsakdanjega poklicnega življenja in na časopisnih izrezkih iz različnih slovenskih dnevnikov, časopisov in revij (iz muzejske hemeroteke).

na ravni države, strokovno/ljubiteljsko

- Ministrstvo za kulturo, ki poleg skrbi za dediščino v okviru pristojnih ustanov podpira tudi ustrezne ljubiteljske dejavnosti.
- Ministrstvo za kmetijstvo oziroma Kmetijska zbornica s svojimi kmetijskimi zavodi.

Ti imajo svetovalke in svetovalce za:

- kmečko družino in dopolnilne dejavnosti,
- društva (kmečkih žena, kmečke mladine, čebelarjev ...).

Z njimi sodelujejo pri različnih z dediščino povezanih in drugih prireditvah.

- Obrtne šole, ki se v svojih učnih procesih spet vračajo k obvladovanju tradicionalnih znanj.
- Ministrstvo za gospodarstvo, Oddelki za gospodarstvo in turizem, Turistična zveza Slovenije ipd., v sodelovanju z različnimi subjekti na lokalnem nivoju.

na lokalnem nivoju, v okviru stroke

- Lokalni in pokrajinski muzeji

na lokalnem nivoju, ljubiteljsko

- Krajevne, vaške skupnosti
- Turistična društva
- Društva kmečkih žena
- Društva podeželske mladine

(Prav predzadnja in zadnja veljajo za najbolj zagnane ohranjevalce lokalnih tradicij.)

2. posamezniki

na ravni države, v okviru stroke

- Oblikovalci (v sodelovanju z etnologi, muzealci) s projekti, pri katerih je dediščina (še posebej materialna) navdih za sodobne kreacije.

na lokalnem nivoju

- Mojstri domačih obrti, ki nadaljujejo s svojo obrtno dejavnostjo, in taki, ki jo oživljajo.
- Navdušenci, ki na različne načine ohranjajo dediščino (obnavljajo stavbe, naprave; izdelujejo modele ...).

3. nakupovalna središča, lokali

V posameznih gre ponekod za občasno, drugod za stalno, a vedno vidno prepoznavno prisotnost dediščine.

Pri vprašanju **ZAKAJ** oziroma, kakšen je odnos navedenih subjektov do dediščine, začnjam s konca:

3. V nakupovalnih središčih in posameznih lokalih se dediščina pojavlja kot **dekoracija**; preteklost pomeni vrednost oziroma tržno “dodano vrednost”, posebno vzdušje pri obedu, očarljiv okrasek k nakupom vsakdanjih potrebščin (kakršne so kruh in mleko, klobase in solate, praški in toaletni papir ...).

2. Posamezniki oblikovalci (in njihovi naročniki – podjetja in državne ustanove) strežejo sodobnemu trendu **na ravni države**, težnji po vsečni in moderni materializaciji oziroma vizualizaciji istovetnosti. Na **lokalnem nivoju** pa gre ali za izjemne posameznike – navdušence, ki zaradi svojega izjemnega odnosa, ljubezni do dediščine, le-to požrtvovalno ohranjajo in predstavljajo obiskovalcem, ali pa za mojstre domačih obrti, ki svojo dejavnost nadaljujejo oziroma oživljajo za prodajo, vendar za drugačen, sekundarni namen (npr. lončarski izdelki kot turistični spominki, okras počitniških hišic ...).

207

1. V okviru institucij in družbenih skupnosti gre na ravni države za naslednje: za usmeritve kulturne politike, ki bdi nad ohranjanjem dediščine in skrbi za uveljavljanje imperativa dostopnosti dediščine. **Na lokalnem nivoju pa gre za v zadnjih letih opazno izjemno rast lokalne samozavesti, ponosa in za “gojenje” lokalne istovetnosti.** Primer so na primer cilji lokalnega turističnega društva: 1. ohraniti vaške znamenitosti, 2. ohraniti šege in navade, 3. urediti turistične poti, 4. skrbeti za lepšo podobo vasi.³

In zdaj pogledajmo še, **KAJ** se pojavlja kot fenomen “preteklosti v prihodnosti” oziroma kot kulturna dediščina v Sloveniji in **KJE**. Najprej primer iz etnološke študije *Prezentacija kulturne dediščine na javnih prireditvah na lokalnem nivoju*,⁴ v kateri je zapisano, kaj si ljudje (v eni izmed prekmurskih vasi) predstavljajo pod pojmom kulturna dediščina:

- tradicionalne načine dela,
- oblačilni videz – predpasnike, klobuke in rute, narodno nošo,
- hrano – različne domače jedi,
- nekatere obrti – lončarstvo, pletarstvo, lesne obrti, lectarstvo ...,
- šege in navade – sprejem v vaško skupnost, vaške grbe ...,
- duhovno izročilo – folklorne plesne in glasbo,
- poudarjanje stereotipnih značajskih lastnosti – npr. veselost Prlekov,
- uporabo narečja in arhaičnih izrazov.

In prav vse izmed navedenih sestavin znajo strniti v prireditve na lokalnem nivoju, namenjene samim sebi in obiskovalcem, turistom. Na njih so prikazi šeg in navad ponavadi v središču scenarija, vse drugo je spremljajoče dogajanje in dekor. Ta “gledališča zgodovine” so ponavadi povezana z neizogibnimi veseljačenji ... In predstavljeni primer je v Sloveniji na lokalni ravni skorajda pravilo.

A poskusimo se zazreti v fenomen “preteklosti v prihodnosti” skozi tri temeljna vrata – področja materialne, socialne in duhovne kulture:

³ Anja Serec Hodžar, *Prezentacija kulturne dediščine na javnih prireditvah na lokalni ravni*, rokopis iz leta 2003, str. 4. Članek je bil pozneje objavljen v: *Dediščina v rokah stroke*, Ljubljana: EIKA FF, 2005, str. 69–74.

⁴ *Ibid.*, str. 3.

Materialna kulturna dediščina:

- repliciranje, “ponavljanje” dediščine – predmetov kot muzejskih spominkov; ohranjanje oblike z zgodbo, s sporočilom, a za novo namembnost (*muzeji*);
- različni – ponavadi uporabni predmeti kot navdih za nove oblikovalske stvaritve in novodobno rabo (*posamezniki, oblikovalci*);
- dediščina kot motiv na turističnih spominkih oziroma navdih pri njihovem ustvarjanju (*posamezniki, turistična društva*);
- izdelovanje, krašenje predmetov (npr. pisanic / velika noč, mask / pust) v povezavi s posameznimi praznovanji, šegami letnega cikla (*posamezniki, mojstri domače obrti; akcije raznih društev, šol, časopisnih hiš; delavnice v muzejih; delavnice v nakupovalnih središčih*);
- ohranjanje, nadaljevanje oziroma oživljanje izdelovanja raznih izdelkov domačih obrti: lončarstva, piparstva, pletarstva ...; drugi kupci, drugačna namembnost (*posamezniki, mojstri domačih obrti*);
- ohranjanje in predstavljanje domačih jedi v sklopu prizadevanj za ohranjanje slovenskih kmetij in podeželja (*Društva kmečkih žena, Kmetijska zbornica*);
- dediščina, predmeti (npr. jarmi, kolesa, lonci, likalniki, plugi, vozovi ipd.) v sekundarni funkciji kot dekoracija, ki ustvarja vzdušje pristnosti, domačnosti, slovenskosti ... (*v javnosti – lokali, nakupovalna središča; privatno – počitniške hišice, turistične kmetije*);
- ohranjanje stavbne in tehnične dediščine (npr. stavb, raznih naprav in vozov) v pomanjšani obliki; izdelovanje modelov (*posamezniki, navdušenci*);
- obnavljanje starih naprav in orodij in demonstriranje delovnih procesov (*posamezniki, navdušenci, ljubitelji stare kmetijske tehnike*);
- ohranjanje stavb in nadaljevanje (ter demonstriranje) zamrlih gospodarskih dejavnosti – na primer mlinarstva (*posamezniki, navdušenci*);
- manifestacije identitete v materialnem, vizualnem; med ljudmi uveljavljeni, “posvojeni” nosilci istovetnosti, kakršni so na primer avba, kozolec in lipa oziroma lipov list – v sodobnih pojavnih oblikah, vizualnih komunikacijah (*država, politične stranke, posamezniki ...*).

Socialna kulturna dediščina (v tem okviru so nanizani tudi prikazi obrti in kmečkih del, ki sicer sodijo na področje materialne kulture, a so bili tako v preteklosti kot danes močno družbeno določeni):

- različne prireditve – sejme, kmečke praznike, srečanja turističnih vasi Slovenije in zamejstva ipd. – ponavadi spremljajo tudi prikazi (in prodaja izdelkov) različnih, v posameznem lokalnem oziroma regionalnem okolju tradicionalnih obrti: čevljarstva, lončarstva, suhorobarstva, pletarstva, tkalstva, kovaštva, opekarstva ... (*društva podeželske mladine in kmečkih žena, turistična društva, lokalne skupnosti*);
- med kmečkimi prazniki s prikazi kmečkih del so najbolj uveljavljeni Dnevi koscev in grabljic, Kmečke igre in Tekmovanja oračev; vsi so organizirani zdaj na tem, zdaj na onem koncu Slovenije (*društva podeželske mladine, lokalne skupnosti ...*);

v pomenu “gledališča zgodovine” najpogosteje prikazujejo: binško-pastirske igre, sadjarska dela in pridelke, košnjo, žetev in mlatev; kmečka dela, ki so jih od nekdaj spremljale delovne šege ter bogato družabno življenje, spoznavanje fantov in deklet ...; in tega tudi na današnjih zadevnih prireditvah ne manjka;

- nadaljevanje in ponekod oživljanje starih praznikov, šeg letnega in življenjskega cikla, kakršni sta na primer pust in poroka; prvi ima ogromno pojavnih oblik: od vaških pustovanj s tradicionalnimi maskami, pri katerih imajo kot nekdaj osrednjo vlogo neformalne fantovske skupnosti, do pustnih karnevalov po raznih slovenskih mestih, pri katerih se mešajo tradicionalne maske z raznih koncev Slovenije in vsemogoče upodobitve aktualnih domačih in tujih političnih likov in dogajanj; pri drugem, pri poroki, gre ponovno za “gledališče zgodovine” in za folklorizacijo (*neformalne fantovske skupnosti, lokalne skupnosti, turistična društva*).

Duhovno izročilo:

- folklorni plesi in glasba, ki se pojavljajo na samostojnih prireditvah (zadevnih festivalih) ali pa spremljajo prikaze pustnih, poročnih in delovnih šeg (*folklorne skupine na državnem in lokalnem nivoju*); povečini gre za pojav folklorizacije kulture;
- ljudska glasba, ki v nekaterih vaških okoljih še živi v primarni obliki in namenu (*vaški pevci in godci*); ki jo akademsko poustvarjajo za današnjo rabo (*šolani ali ljubiteljski glasbeni izvajalci*) in ki je navdih za sodobne, povečini etno-džez glasbene interpretacije (*šolani ali ljubiteljski glasbeni izvajalci*);
- zapisi in objave pravljic, pripovedk in pesmi v lokalnih oziroma regionalnih narečjih (*posamezne založniške hiše v sodelovanju s folkloristi*);
- ohranjanje oziroma raba narečnega govora v okviru raznih lokalnih prireditev; odraz osveščanja, lokalne samozavesti, identifikacije (*posamezniki, društva podeželske mladine ...*).

Pri vsej tej raznolikosti in številčnosti fenomenov “preteklosti v prihodnosti” – kaj sploh še ostaja muzejem? Gre res za “smrt muzeja”, kot je v svojem članku *Tod des Museums. Zur Verdeckten Krise der Historischen Museen* premišljal Alexander Klein?⁵ Kultura je postala “dogodek”, celotna družba počasi teži k temu, da se sama muzealizira, vse je daleč od prvotnega namena in pomena, skrbimo le za oblike in za spomin ... Danes je vse eksponat in je tudi prezentirano kot eksponat; v osvetljenih vitrinah in na stenah letališč, poslovnih središč, gostiln in drugih lokalov ...

Trgovska središča so postala družabna srečevališča ter prostori kulturnih dogodkov (razstav, delavnic, predstav ...); in kar sedemdeset odstotkov Slovencev (podatek iz sociološke raziskave M. Pirih⁶) kupuje prav v njih.

A muzeji smo še vedno tu, da na svoj način razstavljamo in predstavljamo dediščino: originalne predmete s čarom zgodovine; iztrgane iz stvarnih življenjskih

⁵ Museumaktuel, 102, april 2004, str. 21–22.

⁶ Omenjeni podatek iz raziskave M. Pirih je bil naveden v članku v dnevniku Delo leta 2004.

okolij, interpretirane v ustreznih vsebinskih kontekstih – vendar v novi, umetni muzejski resničnosti.

Poleg razstavljanja pa tudi na druge načine, z drugimi muzejskimi programi skrbimo za vsebine, in ne le za oblike, pri ohranjanju preteklosti za prihodnost: z muzejskim izobraževanjem za razne generacijske skupine, z “lifelong learning”, ki ga nudimo v okviru muzejskih delavnic in predavanj.

Naj zdaj predstavim zadevno delo Slovenskega etnografskega muzeja:

Ena izmed naših poglobitvenih nalog je popularizacija kulturne dediščine iz naših zbirk. V razmerju do svojih obiskovalcev, s katerimi komuniciramo z razstavami in prireditvami, ne želimo biti le ustanova informativnega značaja, temveč poskušamo ustvarjati muzejsko okolje in vzdušje, v katerem si obiskovalci ustvarijo pozitiven odnos do kulturne dediščine, postanejo do nje senzibilni in jo želijo razumeti. Naše obiskovalce je mogoče glede na njihove izkušnje in motivacijo za obisk razvrstiti v pet skupin:

- predšolski otroci,
- osnovnošolci,
- dijaki,
- študenti in
- odrasli.

In tako so naši pedagoški oziroma izobraževalni programi prilagojeni prav tem različnim starostnim skupinam. Izvaja jih muzejska pedagoginja, ki za določene vsebine vabi tudi ustrezne zunanje sodelavce: glasbenike, plesne učitelje, lončarja, čipkarico in druge.

Muzejske ustvarjalne delavnice so enkrat ubrane z vsebinami občasnih razstav, drugikrat gre za cikel obrti, pa za cikel letnih šeg, spoznavanja zunajevropskih kultur, za plesne in glasbene delavnice, spoznavanja ljudskih umetnostnih tehnik ...

Vsebinsko tematsko ubrana so tudi predavanja, ki jih že nekaj let organiziramo in izvajamo za slušatelje Univerze za tretje življenjsko obdobje.

Novost, ki jo prinaša nova razstavna hiša, pa sta delavnici “muzejskih” obrtnih mojstrov – lončarjev in tkalk –, ki naj bi vsak dan ponujali živ prikaz navedenih obrti, v tradicionalni in sodobni obliki, in omogočali “dotik roke”, spoznavanje in učenje teh starih obrtnih tehnik in znanj.